
Volt-e realitása egy muszlim–keresztény együttműködésnek? Egy kudarc története az első világháború előtt

Miért lehet fontos egy első világháború előtti albán–bolgár kapcsolatokról szóló könyv? A szűk szakma és a társadalmi érdeklődés nyilván eltérő választ ad rá. A diplomáciatörténészek számára mindig öröm, ha korábban politikai okok miatt nem vizsgált kapcsolat-történeti mű születik: márpedig sem az albán–bolgár, de még a görög–bolgár viszony sem volt konform téma a szocializmus idején, az 1990 utáni történetírás pedig először a régi (1945 előtti) toposzokhoz nyúlt vissza, vagy kizárólag bolgár forrásanyag alapján vizsgálódott, illetve a nem államközi kapcsolatokra (paramilitáris egységek szerveződésére és tevékenységére és kapcsolatrendszerére) fókuszált. A közelmúltban azonban három olyan mű is megjelent (ráadásul a hasonló kinézet alapján tudatos vállalkozásról van szó), mely a fenti viszonyrendszert a másik fél szemüvegén keresztül is láttatni óhajtja.¹ Kérdés persze, hogy a módszertani újdonságon túl (szélesebb forrásbázis, az események párhuzamos vizsgálata, többszólalmúság), miért érdemel figyelmet egy ilyen munka. A válasz az, hogy a kötet rávilágít, hogy a – korban sokkal élesebb – vallási-kulturális ellentét ellenére is voltak kísérletek (még ha kudarcra is ítéltettek, illetve az elképzelések összeegyeztethetetlennek is bizonyultak) a hagyományos

¹ Az itt elemzett (Georgiev, Georgi, N.: Balgaro-albanszki politiceszki odnosenija (1908–1915). Institut za Isztorieszki Izledvanija, Szofija, 2019). mű mellett fontos hangsúlyozni egy másik albán–bolgár és két bolgár–görög, közelmúltban megjelent kapcsolattörténeti munkát, mely tematikailag és kronológiailag is illeszkedik e sorba: Ilijana Ileva: Albanszkijat vaprosz (1908–1912) prez pogled na balgarszkiye diplomati. Nacionalen Isztorieszki Muzej, Szofija, 2013; Jura Konsztantinova: Balgari i Garci v borba za oszmanszkoto naszledszto. Faber, Szofija, 2014; Jura Konsztantinova: Balkanszkata politika na Garcija v kraja na XIX i nacsaloto na XX vek. Faber, Szofija, 2008.

ellenségkép meghaladására, muszlim-keresztény együttműködési kísérletre, illetve arra is, hogy egy állam tárgyalópartnernek ismer el egy állammal nem rendelkező közösséget (és ebben az esetben kivételesen nem saját meghosszabbított kezét – paramilitáris akciócsoportját). *Georgi Georgiev* könyve azért érdekes olvasmány, mert amellett, hogy a fent megfogalmazott jelenségekre helyezi a hangsúlyt a hagyományos „nemzeti” szemlélet megléte mellett, bemutatja a számos – egyforma eséllyel bíró – alternatívát, azt erősítve, hogy a bekövetkezett események tudatos választás, nem sodródás vagy „történelmi szükségszerűség” következményei. Tehát felelősei és aktorai is vannak. S bár a diplomáciatörténeti művek általában szárazak, a szerző igyekszik életszerűvé tenni az eseményeket a résztvevők párhuzamos beszéltetése által. (A korszak iránt érdeklődő, de albánul és bolgárul nem tudók számára ajánlom a nemrég elhunyt történész-diplomata-tanácsadó, *Robert Elsie* online gyűjteményét, mely angolul és németül is tartalmaz visszaemlékezéseket a kortársak tollából és politikai dokumentumokat is közöl.)²

Georgiev nagyon jó historiográfiai és kapcsolattörténeti áttekinthetővel indít – a bőséges (és gyakran igen nehezen hozzáférhető) irodalomban szinte minden, albanológiában fontos iskola és történeti személy munkája szerepet kap; a kor diplomatái mellett, etnográfusok, nyelvészek (a kisállamokban ezek gyakran váltak diplomatává jó helyismeretük révén) véleménye jelenik meg az albán-bolgár kapcsolatok realitásáról, múltjáról és a sztereotípiákról. (Természetesen jócskán túlhaladja ezzel Elsie gyűjteményét, ugyanakkor idézi is az Elsie által gyűjtött anyagokat, elismerve azok relevanciáját a témában.)

Georgiev remekül tálalja a bolgár fél előtt 1910-ben álló dilemmát, mely a (lenézett) albánokat nemcsak politikai tényezővé, hanem potenciális partnerré tette számukra. A bolgár fél elsődleges területi törekvése Macedóniára irányult – csakhogy erre irányult az albánoké és a szerbeké, de még az Osztrák–Magyar Monarchiáé is. Éppen ezért bármelyik féllel is egyezik meg Szófia, biztos volt, hogy ehhez fel kell adni a területi igényekből. A cél persze a haszon maximalizálása.

² <http://www.albanianhistory.net/>

zálása és költségek, kockázatok minimalizálása volt. Éppen ezért a bolgár állam választhatott a tradicionális nagyhatalmi védnökség, az egyenrangú államok közötti megállapodás és az informális egyezmény (hiszen az albánoknak nem volt állama, csak igényük az öngazgatásra) között. Noha az IMRO (a Macedónia felszabadításáért küzdő, árnyékállamot alapító Belső Macedón Forradalmi Szervezet) taktikailag együtt tudott volna működni az albán fegyveresekkel, a szófiaai állami tisztviselők számára az albán szövetség nem volt stratégiaileg értékes, hiszen (1) nem volt stabil kontakt (nem lehetett tudni, hogy az albánok részéről a megállapodást éppen elfogadó vezető politikus mit és kit képvisel, tehát mekkora a politikai súlya odahaza, illetve a birodalmi politikában – mert a kettő nem szükségszerűen volt ekvivalens). (2) Sokan úgy gondolták, hogy a muszlim albán többség miatt a szkipetárok egyfelől lojálisak lesznek a kalifához (aki történetesen a szultán), politikai berendezkedéstől függetlenül, más muszlim albánok pedig egyenesen a régi abszolutista kormányzás, a saria és törzsi privilégiumaik érdekében szálltak harcba az ifjútörök rezsim ellen, tehát politikailag nem voltak megbízható szövetségeseik. Erre utal egyébként az 1912-es albán felkelés összetétele, mely inkább abban volt egységes, hogy mit nem akar, mint abban, hogy mit akar. Szinte minden konzul három vonulatot azonosított az ultrakonzervatívok (Isza Boletini, Idrisz Szefer, Riza bej), a liberális (ezen az ifjútörök-ellenes, decentralizációt hirdető liberális török párt támogatói értendő, mint Mehmed Deralla) és az albán autonomisták képében (Iszmail Kemali, Haszan bej Pristina, Nedzsip Draga, akiknél az ifjútörök rezsimmal szembeni elégedetlenség volt a közös pont. A Haszan bej Pristina-féle 1912-es 14 pont éppen ezért politikai programként csak úgy értelmezhető, ha a különböző pártok megbékítésének célja szempontjából nézzük, mert a progresszív és retrográd elemek ötletszerűen egymás mellé helyezett halmazaként másként aligha illeszthető be bármilyen politikai irányzatba. S a kívánt hatást sikerült is elérni – az eleddig legnagyobb albán felkelés ezúttal Szkopjét is elfoglalta és hozzájárult az ifjútörök rezsim bukásához. (3) A muszlimokkal való együttműködés eleve zavarta a kor átlagemberét, tehát egy magára valamit adó politikus, ha saját

karrierje is érdekelte a nemzeti eszme megvalósításán túl, óvakodott választói bizalmának elvesztésétől (a balkáni államok pedig e tekintetben „demokráciák” voltak). (4) Összevetve a környező fegyveres erőkkel, az albánok tűntek a leggyengébben felszereltnek, pénzeltnek, amit ugyan ellensúlyozhatott moráljuk és hadviselési taktikájuk, de pénz és felszerelést a bolgár kormányzat sem tudott adni, hiszen mind az IMRO, mind saját hadserege és macedóniai nemzetépítési politikája is igényt tartott ezekre. Fokozta az ellenérzést, hogy az ultrakonzervatív törzsi vezetők (Isza Boletini és Eszad Toptani) szinte mindenkitől elfogadtak pénzt – még a nyíltan Koszovó elszakítására törekedő szerbektől is, ha éppen közös volt az ellenfél. Ezek után az a tény, hogy az IMRO fegyveres erői és az albán csapatok hasonló harcászatauk, terepismeretük és török ellenféllel szembeni közös tapasztalataik miatt együtt tudnak működni, soványka argumentum volt a szófiai döntéshozóknál – hiszen éppen ez nem került a gyakorlatban kipróbálásra az 1910–12-es felkelések során. Az IMRO ugyanis fegyvert és bombát és tippeket adott, de élőerőt csak szimbolikusan bocsátott az albán felkelők részére (részben Szófia tiltása miatt, részben azért, hogy nehogy bolgár fegyverekkel valósítsanak meg tisztán albán célokat), elsősorban szláv lakta területeken, a helyiakkal való konfrontációt vagy az ellenük való repressziókat megakadályozandó. Hiába tárgyalt Ivanaj Montenegróban az albán fegyveres vezetőkkel, hiába találkozott Todor Pavlov Haszan bej Pristinával, a várt áttörés, és a bolgár támogatás elmaradt 1908–1911 között.

Az más kérdés, hogy az albán szövetségnek voltak bizonyos előnyei is. Például egy közös albán–macedón autonóm régió tervét kevésbé söpörhettek le a nagyhatalmak, mint két-három kisebb, megyényi terület autonómiaigényét, vagy területi ide-odacsatolásokat. Ráadásul egy ilyen entitás azt üzenete volna a világnak, hogy a nemzeti elven és kisállami étvágyon felülemelkedve lehetséges idealista célok megvalósítása irányában politizálni. (Lehetséges? Ezt a mai Macedónián lehet tanulmányozni...) Egy ilyen tervezet azonnal ki is iktatta volna Szerbiát a riválisok sorából, amit a bolgárok Macedónia, az albánok pedig Koszovó miatt pozitívan értékelték volna. Sajnos azonban a felek nem tudtak megegyezni az autonóm tartomány hatá-

rában: az albánok a Vardaron túl nem mentek volna, ami viszont az új képződményben a szláv–nem szláv elem egyensúlyának felbomlását, egyben a bolgárszláv közösség kettészakítását eredményezte volna. Mivel a szerbekkel való megegyezés az albánok rovására ugyanezt a kockázatot vetítette elő (bolgár szempontból ezúttal nem Macedónia nyugati, hanem északi részének elvesztését), miközben ugyanakkor 300 ezer fegyverest biztosít, a szófiai vezetők inkább a Belgráddal való kooperációt választották, még ha az felvetette az Osztrák–Magyar Monarchia beavatkozásának veszélyét is. Olyannyira, hogy 1912-ben probléma nélkül feláldozták korábbi tárgyalópartnereiket, Szerbiának ígérve az albán tengerpartot (legalábbis a szerbek az együttműködési megállapodásban szereplő formulát így értelmezték). A Monarchia beavatkozása ráadásul egy albán–bolgár együttműködés esetében is reális lett volna, hiszen éppen a Monarchia tett javaslatot albán autonómiára több ízben, elfogadva a Nagy-Albániára vonatkozó koncepciót, mely csaknem a Vardarig, a mai Macedónia közepéig toltá volna ki az autonóm Albánia határait. Minden érintett fél azt gyanította, hogy ez nagyon is megfelel a Monarchia érdekeinek, hiszen a „Drang nach Salonika” nemcsak a bolgár félelmekben szerepelt, de Beck vezérkari főnök 1895-ös tervében is.

A végső lökést a bolgárok számára az albánok elejtéséhez a hadszíntér tanulmányozása adta meg, hiszen egy törökök elleni háborúban a bolgárok számára a trákiai front (Isztambul és Plovdiv között) volt hadászatiilag elsődleges, miközben a háborút Macedóniáért vívták volna – amit önerőből kétfrontos harccal aligha lehetett volna elfoglalni. Ehhez szövetségesre volt szükség mindenképpen. Igaz lehet tehát Iszmail Kemali későbbi – bolgárokkal is együttműködést tervező – albán államfő 1908-as gondolata, melyet Marschall német követnek fejtett ki és amely akkor inkább törökbarátságról és Nagy-Albánia realizálásának igényéről tettek tanúbizonyságot, mintsem a későbbi bolgár együttműködési terv elfogadásáról. (Ebből is látszik, hogy szinte minden kombináció felmerült.) Kemal így érvelt: a bolgár függetlenség 1908-as elfogadásáért cserébe a törököknek stratégiai területi kompenzációt kellett volna kérniük Drinápoly környékén, így egy későbbi trákiai bolgár hadművelet nemcsak lehetet-

lenné válik, de nyitva állt volna az út a törökök számára egész Kelet-Rumélia felé. Egy ilyen helyzetben a bolgárok aligha kockáztatták volna a macedóniai nemzetépítést és térnyerést, mert nem maradt volna erre szabad kapacitásuk.

Mivel 1912-ben a trákiai török front a bolgárokat is meglepő gyorsasággal omlott össze, Georgiev utólag elhibázottnak tartja a macedóniai front túlbiztosítását a szerb szövetséggel, amelynek túl nagy volt az ára. Immár a Vardar túlpartja volt a tét (a szerbek ezt is követelték, ráadásul ténylegesen ők is szállták meg), Észak-Macedónia mellett. Bár a bolgárok megkísérelték menteni a menthetőt, Jane Szandanszki és Grigor Osavkov IMRO parancsnokok áthelyezése Közép- és Nyugat-Macedóniába, hogy megkíséreljenek az albánokkal közösen fellépni a szerb okkupáció ellen, már túl későn jött. Az általuk kirobbantott macedón felkelés – a második Balkán-háború előestéjén, annak prelűdjeként és ürügyeként szolgálva – nem sok vizet zavart, mert a szerbek ekkorra már megtisztították Koszovót az albán bandáktól, nem utolsósorban azért, mert pontos listával rendelkeztek a bandatagokról és fegyverekről – hiszen 1912 elején ők osztották szét azokat az ifjútörök kormány destabilizálása céljából. És a szerbek is hoztak magukkal helyi szlávokból (korábbi koszovói menekültekből) verbuvált paramilitáris egységeket, akik elvégezték a piszkos munkát, anélkül, hogy a szerb állam és hadsereg felelőssége felmerült volna.

Az albán–bolgár együttműködés Hriszto Matov és Petar Csaulev hathatós közreműködésével csak akkorra tudott kifejlődni, mikorra a bolgárok már elvesztették a második Balkán-háborút volt szövetségeseik ellen Macedóniáért. Az aszinkronitás miatt így aztán a bolgár–albán felkelést is leverték a kezdetben meglepődött szerb csapatok, amely így harmadik Balkán-háború néven került be a történelembe 1913 őszen. Mindez azonban nem jelentette az albán–bolgár együttműködés végét, éppen azért, mert Bulgária összes potenciális balkáni szövetségését elvesztette. Így még az ifjútörökökre (akik ellen két háborút viseltek) is ráfanyalodtak, hiszen mindkét állam revideálni kívánta az 1913 augusztusi bukaresti békeszerződés teremtette – számukra nem túl kedvező – helyzetet. A fordulatban komoly szerepet

játszott az IMRO jobbszárnyának (a Macedónia Bulgáriához csatolását támogató frakció) egyik vezetője, Alekszandar Protogerov bolgár ezredes. Szintén fontos szerepe volt a bolgár belpolitikai fordulatnak, mely elsöpörte a Balkán Szövetséget megálmódó oroszbarát politikusokat (I. E. Gesov és Sztojan Danev kormányát), hiszen az oroszok inkább Szerbiát támogatták a nagypolitikai helyzet miatt (Ausztria-Magyarországgal szembeni pufferzónaként számítottak a szerbekre), mint a tengerszorosokra potenciális veszélyt jelentő bolgárokat. Így 1913-ban újra a radoszlavovisták, toncsevisták és sztambolovisták kerültek hatalomra, ami osztrák és németbarát fordulatot jelentett. Őket kevésbé irritálta az osztrák–magyar „albán projekt”. (E helyzet már csak azért is fonák volt, mert éppen az osztrák–magyar tiltakozás akadályozta meg, hogy a szerbek megvessék a lábukat az Adria partjain, s fordították emiatt figyelmüket Macedónia felé a görögökkel bolgárellenes szövetséget kötve 1913 elején.)

A török–bolgár tárgyalások első etapjában nem derültek ki a két fél közötti ellentétek. Mindkét fél fontos szerepet tulajdonított a független Albánia megszervezésének, megerősítésének egy újabb Balkán Szövetség megszilárdításához vezető első lépésként. Hamarosan azonban világossá vált, hogy az ifjútörök revansizmus ezen is túlmegegy, és az elveszett török területek visszaszerzésében gondolkodik, ami nemcsak Macedónia bolgár megszerzését tette volna lehetetlenné, de a megszerzett nyugat-trákiai bolgár tengerpart birtoklását is. Így a két fél a névleg független, de egyre kaotikusabb Albániában hamar titkos diplomáciai háborúba kezdett egymás ellen az albánok szövetségének megnyeréséért. Protogerov elképzelése az volt, hogy az Albániában élő szláv kisebbségnek bolgár iskolát és metropolitát kell biztosítani, ezáltal homogenizálhatók az Ohrid-Prezpa-tó, Kicsevó és Dibra eltérő etnikai tudatú, bulgarofil szlávjai, akik a bolgár állam szövetségesei lehetnek Albániában. A projekt – Albánia megerősítése és felette a befolyás megszerzése – gazdasági alapokkal is bírt: ösztönözte bolgár kisvállalkozások megtelepedését, a bolgár tőke exportját, így rombolva a szerb és görög pozíciókat. A terv kivitelezésére diplomáciai offenzíva kezdődött, ennek során érkezett Todor Pavlov az országba, akinek iratait Georgiev felhasználta

az események rekonstrukciójakor, csakúgy mint Matov és Csaulev hagyatékát – e tekintetben sokkal nagyobb forrásbázissal dolgozik mint a témát vizsgáló nyugati kutatók. Hangsúlyozza, hogy Pavlovot ugyan Szófia küldte, de az IMRO javasolta személyét, ami sokatmondó az érdekérvényesítési mechanizmusok működését tekintve és neki, valamint az érkező egyházi személyeknek a feladata közé tartozott az albán komitékkel való együttműködés megszervezése. Az első látványos siker után – humanitárius intervenció és az Albániában rekedt menekültek és fegyveresek kimenekítése a szerbek és görögök elől 1913–1914 fordulóján – azonban kiderült, hogy a bolgár állam nem rendelkezik elegendő tőkével a helyzet megváltoztatásához, sem az olasz és osztrák befolyás csökkentéséhez, sem az ifjútörök aktivisták háttérbe szorításához. Albánia hamarosan a politikai játszmák színtere lett, ahol mind az IMRO és az ifjútörök ügynökök, mind a nagyhatalmak kölcsönösen megpróbálták kijátszani egymást. Mivel a korábban sértett és ideig-óráig együttműködő Olaszország és Ausztria–Magyarország is rivalizált egymással, így a bolgár állam elvesztette nagyhatalmi támogatóit is, és ahogy Georgiev fogalmaz: „két szék közül a pad alá esett”. Mindeközben a görögök Észak-Epiroszt hódoltatták, a szerbek Eszad Toptani albán pasát pénzelték és biztatták fel egy muszlim felkelésre ifjútörök ügynökök segítségével, akik mihamarabb szerettek volna megszabadulni a nagyhatalmak által a nyakukra ültetett Wilhelm Wied fejedelemtől, hogy visszaállítsák a szultán szuverenitását.

A sok frontos harcban az albán állam összeomlott (a nemzetközi felügyelet nem különben), Wied 1914-ben elmenekült, Pavlov küldetése pedig kudarcba fulladt. Az albán-bolgár kapcsolatok csak 1915-ben újultak fel immár egészen más jelleggel. Jellemző Ferdinánd cárra nagyravágására, hogy (ha már Isztambul nem tudta elfoglalni 1912-ben) csak azzal a feltétellel volt hajlandó csatlakozni a központi hatalmakhoz, ha perszonálunióban egyesülhet Albániával és így Koszovó is az új állam része lehet. Ezt a klauzulát csak osztrák–magyar tiltakozásra törölték, de a világháború során a bolgárok ragaszkodtak ahhoz, hogy bolgár csapatok is állomásozzanak a térségben, ami számos konfliktus forrása volt, viszont értékes adatokkal gaz-

dagította az etnikai földrajzot, hiszen a Monarchia által végrehajtott albán népszámlálás adatait a bolgárok, a Monarchia és az albánok is eltérően igyekeztek interpretálni. (Az utóbbiak Nagy-Albánia megteremtésének reményétől hajtva minden muszlimot albánként soroltak be, noha jó részük Koszovó és Novipazar területén szláv dialektust beszélt – akik a bolgár verzióban már bolgárként jelentkeztek, a szerbek pedig albanizált szerbként definiálták őket korábban.)

Összességében a rendkívül (talán túlzottan is) részletes könyv számos új információt tartalmaz elsősorban a specialisták számára, és öröndetes, hogy (a könyvben természetesen jelen lévő) nemzeti szemlélet nem nyomja el a mondanivalót, nem válik egyoldalúvá.

Georgiev, Georgi, N.: Balgaro–albanszki politicseszki otnosenija (1908–1915). (Bolgár–albán politikai kapcsolatok 1908–1915) Szofija, Institut za Isztoriceszki Izledvanija, 2019. 468 o.

Demeter Gábor